

TÓTH TIHAMÉR

Az ordoliberalális iskola palackpostája – a piacgazdaság eszméje egykor és ma^{*}

Múltidézés – szellemidézés?

Jogosan vetődik fel az olvasóban a kérdés: mi értelme van ma, 2009-ben egy több évtizeddel ezelőtt virágkorát élt ordoliberalális gazdaságpolitikai iskola tanításaival foglalkozni? A vizsgálni kívánt, elsősorban németországi kötődésű mozgalom a két világháború között bontakozott ki, majd a második világháborút követően sikerült főbb tételeit egyrészt a német, másrészt a kibontakozó európai gazdasági kormányzásban – legalábbis részben – megvalósítani. Ma természetesen más a gazdasági és politikai realitás. Elmélyült és egyben kiszélesedett az európai integráció, nemcsak a gazdaságot, hanem mindennapi életünket is meghatározza a globalizáció, úgy tűnik, történelmi vereséget szenvedett a szocialista-kommunista eszmerendszer, legalábbis az öreg kontinensen. És mégis, egy sor probléma ugyanúgy megoldatlan, mint több évtizeddel ezelőtt. Legalább két olyan egymással összefüggő gazdasági, de akár társadalompolitikai kérdés „örök”, amelyre adott ordoliberalális válaszok hasznosíthatók lehetnek napjainkban is. Az egyik az állam gazdasági szerepvállalásának mélysége és módja, a másik az egyén, a polgár vagy éppen a vállalkozás szabadságának értéke, ahhoz kötődően is a szabad verseny kívánatossága, megtűrése vagy éppen kizárása.

Ami az állami szerepvállalást illeti, ugyanúgy, mint a második világháború után gazdaságilag és erkölcsileg romokban heverő Európában, ma is új, „harmadik” utas megoldást¹ keresnek sokan olyan témákban, mint az elöregedett társadalom miatt tovább fenn nem tartható szociális rendszer, a tartósan túlköltekező állami költségvetés, a távlati gondolkodást igénylő problémák kezelhetetlensége, mint a környezetszennyezés vagy akár az európai integráció értelme. A szabad gazdasági verseny kontra állami beavatkozás dilemmában a mély nyomokat hagyó, „létezett” kommunizmus évtizedei után nem is nagyon volt kérdés, hogy választás kényszere esetén előbbire vagy utóbbira voksolunk. Mára ismét egyre többen az állam gazdasági szerepvállalásának megerősítését szorgalmazzák. A jelenkor nagy pénzügyi, majd gazdasági válságának egyik társadalmi-politikai szinten megjelenő üzenete, hogy nem szabad a piacokat magukra hagyni, a piac „láthatatlan kezét” néha jobb az állam jól látható és erős kezével helyettesíteni. A

---

^{*} A tanulmány az OTKA 78683. sz. kutatásának támogatásával készült.

¹ Már itt hasznosnak tartjuk megjegyezni, hogy a „harmadik út” kifejezést sokan sokféleképp használták: például az alábbiakban ismertetett Röpke-féle harmadik út nem azonos a Sík-féle vagy éppen a zöld-alternatívok által képviselt harmadik úttal.

kérdés az, hogy milyen területeken, milyen eszközökkel, milyen mélységgel, az egyéni kezdeményezések, a vállalkozói szabadság milyen mértékű korlátozásával szabad az államnak interveniálni.

A verseny gazdasági-társadalmi funkciója kapcsán sokan megütköztek azon, amikor a Gazdasági Versenyhivatal mezőgazdasági érdekképviselletekkel vagy a „multinacionális áruházláncokkal szemben küzdő” magyar pékekkel szemben is érvényesítette ugyanazokat a versenyszabályokat, mint amiket számon kér az útépítő cégeken vagy éppen a bankokon. Továbbá lenne a most már európai dimenzióban is szabad piaci verseny társadalmi, politikai elfogadottsága? Értéknek valljuk a verseny szabadságát, vagy egy politikai célok érdekében lecserélhető időleges eszköznek?

Az alábbi, alapvetően ismertető jellegű tanulmányommal az elmúlt időszak egyik legjelentősebb, a „német gazdasági csodában” kulcsszerepet játszó gazdaság- és versenypolitikai iskolájának üzenetét szeretném megismertetni az olvasóval, bízva abban, hogy az a ma politikusai, gondolkodói számára is érthető, alkalmazható eligazítást, döntési támpontokat adhat. Csaba László szavaival élve, a *freiburgi modell* által vizionált piacgazdaságban nem a különféle társadalmi erők közötti, gyakran zárt ajtók mögötti titkos alkuk, hanem a közhatalom által őrzött tisztességes verseny a meghatározó elem.² E megközelítés helyességével vélhetően még ma is sokan egyetértenek.

Neoliberalizmus, ordoliberalizmus, szociális piacgazdaság

A 19. század vége, de még inkább a két világháború közötti gazdasági-társadalmi problémák sokasága többféle reformfilozófiának engedett teret. Ezek közül az egyik a korábbi *laissez-faire* gazdaságpolitika, azaz a piaci folyamatok szabadjára engedését hirdető liberalizmus megreformálását tűzte ki célul. A különböző országokban alkotó, a kartellizálódó és koncentrálnódó piacgazdaságot hasonlóan kritizáló közgazdászok, filozófusok, jogászok először 1938 augusztusában találkoztak Párizsban – jöllehet a *neoliberalizmus* kifejezést már korábban is használták, ezen eszmerendszer születésnapjának mégis ezt a találkozót tekintik.³ 1939 elején megalapították a *Centre international pour la Rénovation du Libéralism* kutatóintézetet, amely azonban Párizs német megszállása folytán érdemi tevékenységet nem tudott folytatni. Még a második világháború alatt, 1944-ben az osztrák származású Friedrich A. von Hayek kezdte el újjászervezni a neoliberalizmus nemzetközi szervezetét. 1947-től a *Mont Pèlerin Society* gyűjtötte össze a két kontinens hasonló gondolkodású társadalomtudósait. E társaságba tartozott például a francia Rueff és Baudin, az olasz Einaudi, az osztrák, majd amerikai Haberler, az amerikai Heilperlin, Friedman, valamint a német Röpke és Rüstow. A neoliberalizmus már a hatvanas években is rendkívül heterogén gondolkodású gondolkodók „gyűjtőneve” volt, akár azt is mondhatjuk, hogy közöttük kevesebb volt a közös pont, mint az eltérés. Ide sorolhatók az alábbiakban részletesen bemutatott, alapvetően német nyelvterületen

² CSABA: 2008. 40. p.

³ WEGMANN: 2008. 13–16. p. A neoliberalizmus, mint gazdaságpolitikai irányzat fogalmi elhatárolása nem könnyű feladat. A neoliberalizmus kifejezést mások szerint a hetvenes években keletkezett többek között Joseph Stiglitz és Milton Friedman nézetei kapcsán (*Politikai filozófiák enciklopédiája*; Kossuth Kiadó, Budapest, 2003). A neoliberalizmus megengednek bizonyos állami beavatkozást, amit a libertánusok elutasítanak. Az USA-ban a neoliberalizmust sokan neokonzervatizmusnak hívják – ez nem meglepő annyiban, hogy ott a konzervatív párt képviseli a liberálisabb „kevesebb állam” politikát, szemben a demokrata irányzattal.

domináns ordoliberalisok mellett az amerikai *Chicago School* képviselői, vagy éppen az osztrák iskola jeles személyei.

A tanulmányban gyakran használt *ordoliberalis* jelző lényegében a Németországban (későbbiekben NSZK-ban) tevékenykedő neoliberais, a keresztény világnézettől nem idegenkedő közgazdászok, jogászok, politikusok körét takarja, akik nem csak elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is maradandót alkottak (lásd „német gazdasági csoda”).⁴ Ebben kulcsszerepet játszott a freiburgi iskola: a délnyugat – németországi város egyetemén egymásra találó német közgazdászok és jogászok új, interdiszciplináris megközelítésben fogalmazták meg a gazdaság rendjére vonatkozó elképzeléseiket. A német „Ordnung”, azaz „rend” szó is jelzi, hogy a gazdaság megszervezését állami szerepvállalás mellett képzelték. Ha e fogalmat mindenáron magyarosítani szeretnénk, legpontosabban a „rendpárti liberalizmus” fejezné ki jelentését, de ehelyett, utalva egyben az eszmerendszer német eredetére is, az ordoliberalis kifejezést fogjuk használni. Walter Eucken közgazdász professzor már 1932-ben kritizálta a gazdaság túlzott átpolitizáltságát, egyben a gazdasági érdekcsoportok között vergődő állam gyengeségét.⁵ Még ugyanebben az évben, igaz nem Freiburgban, hanem egy drezdai konferencián egy másik közgazdász, Alexander Rüstow is hasonló, „szociálisan érzékeny” neoliberais nézeteknek adott hangot.

Hasonló eszméket képviselt a későbbi szociális liberalizmus egyik nagy tanítója, Wilhelm Röpke⁶ is – akinek „*Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*” című művét 1943-ban éppen magyarra fordították le elsőként *Harmadik út* címmel. Röpke számára a liberalizmus az antik világ és a kereszténység egyesített örökségét jelentette, mivel az egyén és az állam terhes viszonyát mindkettő az ember méltósága alapján kívánta rendezni. A liberalizmus Röpke számára humanista, mivel azt tartja, hogy az ember képes a jóra, és a közösségben találja meg anyagi életén túlmutató hivatását. Perszonalista, azaz nem a személytelen társadalom, hanem az egyes ember a lényeg. A liberalizmus tekintélyellenes: megadja ugyan a császárnak, ami a császáré, de nem isteníti az államot. A liberalizmus egyetemes, ellenáll a hazafiasság túlhajtásainak. A liberalizmust decentralizmusnak is nevezi, amennyiben az egyén szabadságának legjobb garanciáját mind a politikai, mind a gazdasági hatalom megosztásában, kiegyenlítetttségében látja. Lincoln szavaival élve: „*No man is good enough to govern another man without that other's consent*”.⁷

Visszakanyarodva a freiburgi iskolához, annak születését, az Albert-Ludwigs Egyetemen dolgozó közgazdászok és jogászok közös kutatási programjának kezdetét 1936-ra tehetjük, amikor a három alapító, Eucken és a két jogász, Franz Böhm és Hans Grossman-Doerth útjára indították közös folyóiratukat, az „*Ordnung der Wirtschaft*”-ot. A szűkebb értelemben vett freiburgi iskolához az előbbi három egyetemi tanáron kívül néhány kollegájuk és tanítványuk volt sorolható (például Leonhard Mißsch, Hans O. Lenel). Freiburgi kutatásuk nem tartott soká: Grossman-Doerth 1944-ben, Eucken 1950-

⁴ Az irányzat után a világhálón érdeklődőknek kiváló kiindulási pontként ajánlható a <http://www.walter-eucken-institut.de/nc/home.html> honlap.

⁵ EUCKEN: *Staatliche Strukturwandelungen und die Krisis des Kapitalismus*; hivatkozva Goldschmidt-Wohlgemuth: 2008. 1. p.

⁶ Ő maga egyébként nem kötődött a freiburgi egyetemhez, több helyen oktatott, többek között Hollandiában, Izszambulban és Svájcban.

⁷ „Egyetlen ember sem elég jó ahhoz, hogy a másikon annak beleegyezése nélkül uralkodjék.” Idézi: RÖPKE: 1996. 123–129. p. (ford.: J. Horváth Tamás)

ben halt meg, Böhm pedig 1945-ben Frankfurtba költözött (később, Bundestag képviselőként sokat téve a német versenytörvény elfogadtatása érdekében). Az iskola neoliberais gondolatai azonban inkább szétszóródtak, mintsem elhaltak. Freiburgnak új lendületet Friedrich A. von Hayek 1962-es érkezése adott, aki Londonban, majd az USA-ban saját rendpolitikai elméletet állított fel, sok tekintetben szellemi kihívás elé állítva a tradicionális freiburgi felfogást⁸. A Hayek-utáni modernizált rendalapú közgazdaságtan jeles képviselői voltak például Erich Hoppmann és Viktor J. Vanber – utóbbi munkásságának köszönhető, hogy az ordoliberalizmus eszméi angol nyelvterületen is ismertté váltak. A jogászok közül a freiburgi hagyományok jelenkori követői közé sorolható például Franz Joachim Mestmäcker, Ulrich Immenga és Weinhard Möschel.

A freiburgi iskola jelentős hatással volt a szociális piacgazdaság eszméjének kialakulására, amely mintegy gyakorlati átfordításának tekinthető. Ezt az ordoliberalis gazdaságpolitikai vonalat a „szociális piacgazdaság” szókapcsolatot megalkotó⁹ Alfred Müller-Armacks, a gazdasági miniszter Ludwig Erhardt¹⁰, majd később Otto Schlecht képviselték a legmarkánsabban. Már itt is meg kell jegyezni: a versenynek szabad utat engedő ordoliberalis gazdaságszervezési elv a németeknél sem érvényesült töretlenül a gyakorlatban. A különféle gazdasági érdekcsoportok különösen Konrad Adenauer kancellárnál találtak megértő fülekre. A kancellárt nem érintette meg mélyen a rendpolitika, abban inkább káros dogmatizmust látott. Így nem meglepő, hogy a neoliberaisok által támogatott, Erhardt szívügyének tekinthető kartelltörvényt hét átdolgozást követően, az eredeti koncepcióhoz képest néhány ponton meggyengülve, két törvényhozási perióduson át tárgyalva fogadta csak el a parlament – megjegyzendő, hogy hasonló nehézségek által született meg a neoliberais gazdaságpolitika másik lényegi tartópillére, a független jegybankról szóló törvény is.

A neoliberais gazdaságpolitika credoja

A fő különbség a „rég” és a vizsgált korszak „új” liberálisai között az állam eltérő gazdasági és részben társadalmi szerepében ragadható meg. A *laissez-faire* liberalizmussal szemben nem államtalanított gazdasági rendet képzeltek el, hanem egy a vállalkozás és verseny szabadságán nyugvó gazdaságot. Az állam nem egyszerűen „éjjeliőrként”, hanem a keretszabályok megalkotójaként és egyben bíróként, nem a „gazdasági játék” természetes lefolyásába beavatkozva kell hogy tevékenykedjen. A túlzott állami gazdasági beavatkozást, mint például a minimálbérek meghatározása vagy a mezőgazdaság túlszabályozása, elvetették. Erős államot, de nem totális államot képzeltek el.

Wilhelm Röpke az alábbiakat tekintette a piacgazdaság alapvető feltételeinek¹¹: a keresztény tanításnak megfelelő társadalmi-erkölcsi rend, értékálló pénzt biztosító pénzügypolitika, a verseny önszabályozó erejének érvényesülése, a gazdaságot meg nem fojtó adópolitika (az emberek elhatározásukkor a piacot, ne pedig az adóhivatalt tartsák szem előtt) és a kezdeményező, bátor, állami előírásoktól nem béklyózott vállal-

⁸ Neki tulajdonítható a versenyt felfedezési folyamatnak (Entdeckungsverfahren) tekintő dinamikus koncepció.

⁹ Lásd W. RÖPKE: 1958., 7. p.

¹⁰ Erhardt korábban az amerikai-brit megszállási övezet gazdasági igazgatóságát vezette, majd 14 évig volt gazdasági miniszter.

¹¹ RÖPKE: 1996. 41–43. p.

kozó. Elismerte, hogy a gazdasági rend nem alkotható meg önmagában, hanem szorosan összefügg az adott társadalom rendjével. Mint azt a magyar rendszerváltást követően mi is megtapasztaltuk, nem lehetséges tetszésünk szerinti gazdasági rendet választani az adott társadalmi-erkölcsi rendhez.

A neoliberais, illetve ordoliberalis gazdaságpolitikusok jelentősen eltérően látták a világot az ebben az időszakban teret nyerő marxista-szocialista, vagy éppen a Franciaországban többségben levő dirigista-iparpolitikai gondolkozókhoz és politikusokhoz. A második világháborút követően Angliában is erős szerepet játszott az állam: államosították a nehézipart, de ettől még nem szűnt meg a hiány, évekig eltartott az élelmiszerjegy-rendszer, a textil kiutalása, a devizaszűke. E két utóbbi világnézet közös jellemzője volt, hogy a *laissez-faire* liberalizmussal megalapozott fasiszta, korporativista gazdaságirányítást elutasították, ugyanakkor az államnak meghatározó, irányító szerepet szántak a gazdaságban, akár tulajdonlás, akár hatósági irányító és szabályozó eszközök kiterjedt alkalmazása révén. Megemlítendő még ebből az időszakból az amerikai gyökerű, Schumpeterhez kötődő iskola, amely a technológiai fejlődés eredményeként a gazdaság szükségszerű monopolizációjával számolt, de azokat nem tartotta feltétlen „ördögtől valónak”, hanem próbálta a monopóliumok hatékonyságot erősítő, újításokat létrehozó pozitívumait bemutatni.¹²

Ezzel szemben a neoliberais gazdaságpolitika kulcseleme az egyéni kezdeményezéseknek teret engedő és egyben keretet is adó versenypolitika volt. A tulajdon, a szerződéses szabadság és a verseny szabadsága jelentette azt a három alapkövet, amelyre az ideális társadalom és gazdaság felépíthető. Az ordoliberalis iskola a gazdaság egészében harcot hirdetett a piaci erőpozíciókkal szemben – nem utolsósorban azért, hogy egy második Hitler felemelkedésének elejét vegyék. Röpke szerint Schumpeternek lehet, hogy egy-két piac tekintetében igaza volt, de a gazdaság egészére, már csak az eltérő méretgazdaságosság miatt sem mondható el, hogy a monopolizáció szükségszerű és hasznos lenne.¹³

Az ordoliberalis gazdaságpolitika erős pillére a stabil monetáris politika és az azt felügyelő független jegybank. Az árrendszer torzítatlanságának nagy szerepet tulajdonítottak, hiszen az ár hozza egyensúlyba a keresletet és a kínálatot, a profit révén ez jutalmazza, vagy éppen bünteti az egyes piaci, gazdasági döntéseket, ez sarkall befektetésre, fejlesztésre, az ár tereli a szűkös erőforrásokat a leghatékonyabb felhasználás irányába. Mind a pénz értékállósága, mind a verseny szabadsága olyan központi érték volt a szemükben, amelyek fölött politikától független intézményeknek kell őrködniük.

Tisztában voltak a piackudarcok létezésével, ezekben az esetekben (különösen a közjavak és externáliák esetében) állami szerepvállalást sürgettek. Azokon a területeken, ahol nem tud a tökéletes verseny érvényesülni, az állam feladata olyan helyzetet teremteni, azaz olyan eredménnyel járó szabályozást elfogadni, mintha (*als ob*) tökéletes verseny folyna. Ez sokféle módon történhet, akár államosítással, akár az árakra is kiterjedő állami szabályozással. Fontos volt azonban számukra, hogy az állami szabályozás ne akadályozza a helyettesítő áruk előretörését, a piacok nyitottan tartását alapvetően fontosnak tartották. Így például igaz, hogy az ordoliberalisok támogatták a német szénipar állami szabályozását, azonban mindent megtettek azért, hogy a kőolaj a szén helyettesítő terméké nőhesse ki magát (szemben például a francia politikával, amely a

¹² SCHUMPETER: 1942.

¹³ RÖPKE, Wilhelm: 1958., 208. p.

nemzeti szénipar védelme érdekében sokáig akadályozta ezen alternatív energiaforrás előtérbe kerülését).¹⁴

Az ordoliberalizmus, a szociális piacgazdaság és a jóléti állam eszméje

A szintén német eredetű szociális piacgazdaság eszméje is az ordoliberalis gazdaságfilozófiára támaszkodott. Fontos azonban látni, hogy a freiburgi iskola követői a szociálpolitikát nem a gazdaságpolitika fogyatékosságainak kiegyensúlyozójaként látták, továbbá a „szociális” szó inkább társadalmi felelősségvállalást, mintsem sűrűn szőtt állami védőhálót jelentett esetükben. A helyes rendet követő gazdaságpolitika véleményük szerint egyben a kívánatos szociális célokat is szolgálni tudja. A szubszidiaritás jegyében az államnak csak végső kiegészítő szerepet tulajdonítottak: a támogatásra szoruló egyéneket a család, az egyházak és a civil szerveződések kell, hogy felkarolják. A későbbiekben, a gazdasági fejlődés lassulásával, a bizonytalanság növekedésével az államra rakódó feladatok és elvárások jelentősen megnövekedtek. A szociális államból szép lassan a piac kiegészítője, a versenyre épülő gazdasági rend ellenfele lett. Már a nyolcvanas évek NSZK-jában megmutatkozott azonban, hogy a jóléti államnak korlátai vannak.

Röpke már a hatvanas években figyelmeztet az akkoriban (nyugaton) divattá váló jóléti állam eszméjében rejlő veszélyekre. A második világháború után messze nem volt egyértelmű, hogy Európa melyik oldalt választja: az akkor haladónak tűnő szocializmust vagy a sok tekintetben levitézett kapitalizmust. Röpke szerint elsőként Svájc, majd Belgium, Olaszország és az NSZK választott olyan modellt, amely a gazdasági folyamatok irányítását a szabad piaci versenyre, a vállalkozók kezdeményezéseire bízta. 1964-ben megjelent *Wort und Wirkung* című könyvében¹⁵ figyelmeztet arra, hogy hajlamosak vagyunk az államra a szélsőséges jóléti politika és állami beruházás politika nevében mind több feladatot aggatni. Ez az „államkincstári szocializmus” végső soron akadályozza a piacgazdaság alapvető intézményeinek optimális működését. Nyugat-Európában is megmaradt egyfajta jakobinizmus, amely az üdvöt a központosításban, a kollektivizálásban és a tömegszervezetekben keresi. A *Jenseits von Angebot und Nachfrage* című könyvében egyenesen azt írja, hogy a nyugati társadalmaknak már nem a kommunizmustól kell tartaniuk, ellenben két súlyos kór emészti azokat: az egyik a pénzromlás, a másik a jóléti állam elburjánzása.¹⁶ A kettő szorosan összefüggő beteges jelenség. Mindkettő a tömegek véleményére, érzéseire fellebbez, mindkettő a tulajdon, a társadalmi tagozódás, a tradíciók és a közérdek ellen irányul.

A jóléti államot, mint az „államilag szervezett anyagi biztonság” eszméjét a neoliberaisok sem ítélték el, csupán veszélyeire hívták fel a figyelmet. A második világháború után különösen a szociáldemokrata irányítású országokban láttak neki a garantált biztonságnak és jövedelemegyenlőség megvalósításának. Röpke szerint ezen eszmék hosszabb távon nem férnek meg a szabad vállalkozásra épülő piacgazdasággal. Azt írja, hogy a tömegekre kiterjedő államilag szervezett gondoskodás nem egyéb, mint múltbéli, amit a proletarizálódás által megnyomorított társadalomnak készítenek. Mivel mára a piacgaz-

¹⁴ 1955-ben a szén jelentette a primér energiaforrások 75%-át a Montánuinóban. 1964-ben e hányad 43%-ra csökkent, miközben a kőolajé 40%-ra ugrott. WEGMANN: 2008. 73. p.

¹⁵ RÖPKE: 1996. 33–45. p. (ismerteti J. Horváth Tamás)

¹⁶ RÖPKE: 1996. 78–90. p. (ismerteti J. Horváth Tamás)

daság meghaladta a kezdeti kapitalizmus korszakát az abban rejlő visszaosságokkal együtt, az önszegélyezésnek – ideértve a családot, társadalmi szervezeteket, egyházakat is – kellene átvenni az állami gondoskodás szerepét, ami azért veszélyes, mert végső soron az adófizetők pénzéből, vagy a pénz értékének romlása árán finanszírozható. Óriási különbség van aközött, amikor az egyik állam esetenként szerencsétleneket megment a létminimum alá történő süllyedéstől, a másik (jóléti) állam viszont rendszeresen, pénzszivattyú jelleggel üríti ki a keresettel rendelkezők zsebeit, átcsoportosítva azokat más célokra. A mindent egy kalapba, mindent egy kalapból elv eszményképe a második világháború utáni korszak egyik nagy tévedése.

Az ordoliberalális versenypolitika

A freiburgi tudósok fontos szerepet tulajdonítottak a gazdaság decentralizálásának és a kartellek felszámolásának. Teljesítmény alapú versenynek (*Leistungswettbewerb*), nem pedig az állam és piaci erőcsoportok által manipulált versenynek kell működtetnie a gazdaságot. A szabad verseny nem csak adott államon belül, hanem a nemzetközi kereskedelemben is érvényesítendő célkitűzésük volt.

Összehasonlítva az ordoliberalális avagy freiburgi iskola nagyjainak versenypolitikáról vallott nézeteit a későbbi időszak, különösen az USA-ban alkotó tudósaival, szembe-tűnő, hogy az előbbieket nézetei jóval szélesebb spektrumon mozogtak, ideértve annak társadalompolitikai, vagy éppen erkölcsi beágyazottságát. Valószínűleg emiatt, illetve a tudományterület újszerűsége miatt sem értek el olyan mélységeket, nem foglalkoztak közvetlenül olyan kérdésekkel, amelyekre ezen újabb irányzatok, mint például a játékelmélet, próbáltak választ keresni. Ettől függetlenül megfogalmaztak olyan alapvető, máltán már magától értetődőnek mondható gondolatokat, melyek ismertetése nem tűnik hiábavalónak.

Franz Böhm 1928-ban publikálta a kartelljogra koncentráló XXXV. Német Jogászkonferencia alkalmával a monopóliumok magánhatalmát ostromozó tanulmányát.¹⁷ Figyelmeztet, hogy az akkori német jogrend csak az államhatalom egyoldalú lépéseivel szemben nyújt védelmet, a lényegileg hasonló hatalmi pozíciót birtokoló gazdasági szereplőkkel, trösztökkel szemben nem. A monopólium csak egyetlen korlátnak van kitéve: arra kell ügyelnie, hogy vevői ne tudjanak más, hasonló helyettesítő termékek, illetve vállalkozások felé fordulni. Hangsúlyozza, hogy a szerződéses szabadság magánjogi alapelve megvalósulásának előfeltétele a szabad versenyre épülő gazdasági és piaci alkotmány. Új jogszabályi rendelkezésekre van szükség, amelyek kezelik az egyoldalú hatalomgyakorlás kérdéseit. Ez a fajta állami beavatkozás nem lenne ellentétes az uralkodó iparüzési szabadság elvével. Éppen ellenkezőleg, annak védelmét szolgálná. Ahogy az alkotmány a politikai hatalmaskodókkal szemben nyújt védelmet, úgy kell a gazdasági alkotmánynak a gazdasági erőpozíciót birtokolók magatartását kontrollálni.

A ma uralkodó versenypolitikai nézetek a versenyjog elsődleges szerepének a fogyasztói jólét, a gazdasági hatékonyság biztosítását látják. Ehhez képest az ordoliberalális megközelítés nem az eredményre, hanem az ahhoz szükséges egyik alapelvszerű tényezőre, a cselekvési szabadság fenntartására fókuszál. Ez nem azt jelenti, hogy a jólét és

¹⁷ BÖHM, Franz: *Das Problem der privaten Macht. Ein Beitrag zur Monopolfrage*. In: *Grundtexte*. 49–67. p.

hatékonyság ne lennének fontosak számára, azokat nem közvetlen védendő értéknek, hanem „csak” következménynek tekinti. Möschel hangsúlyozza, hogy az ordoliberalisok a tökéletes verseny modelljét csupán a piacgazdaság értékeinek bemutatásához, elméleti keretnek használták, ők is tisztában voltak a valós piaci működések jóval összetettebb mivoltával.¹⁸ A freiburgi iskola követői számára a verseny egy rivalizálási folyamat volt, amelyhez szinte fogalmilag szükséges volt egy bizonyos számú, egymásnak feszülő piaci szereplő, nem véletlen hát, hogy nagy súlyt fektettek az egészséges piaci struktúra megőrzésére.

Az ordoliberalisok szerepe a német és európai versenypolitika alakításában

A 20. század első felében a versenyjog hazája vitathatatlanul az Egyesült Államok volt. Az 1890-ben elfogadott, angol *common law* hagyományokból táplálkozó Sherman Act tiltotta a kartellizációt és más versenyellenes összejárásokat, továbbá a piacok magán-eszközökkel történő monopolizálását. Ugyan Európában is fogadtak el már a második világháború előtt versenyjogi szabályokat, azok gyakorlatba való átültetése és társadalmi-gazdasági mindennapokba való szervülése kevés sikerrel járt: nem lehetett azt mondani, hogy a szabad verseny lett volna a gazdasági folyamatok meghatározó ereje az öreg kontinensen. A kartellek őshazája Németország volt: 1904-ben egy hivatalos felmérés 385 kartellt számolt össze.¹⁹ A hasonló jogi berendezkedésű Osztrák-Magyar Monarchiában az első kartellek 1878-tól léteztek, számuk az első világháború kezdetéig 120-at tett ki, ezek közül 93 volt osztrák kötődésű. Közismert módon a világháborús felkészülés sem kedvezett a sok piaci szereplő élénk küzdelmére építő piacgazdaságnak. A kulcsjelentőségű iparágakban jelentős koncentráció ment végbe, az állam így vagy úgy, de szinte mindenhol befolyása alatt tartotta e területeket.

A német ordoliberalisok gondolkodását alapvetően a weimari köztársaság gazdasági kudarca és a nemzetszocialistákkal szemben táplált ellenérzés határozta meg. Az előbbi kapcsán a gazdaság, a jog és a társadalom egészét átható következetes rend eszméjét képviselték. Mai szóhasználattal úgy mondanánk, hogy kifogásolták a túlzott szabados-ságot, az elvtelenséget. Az utóbbiakkal szemben folytatott óvatos szellemi párviadalban másfelől egyre erőteljesebben a szabadág eszméjét képviselték.

A második világháborút követő években az amerikai diplomácia sok követ mozgatózott azért, hogy az amerikai gazdaság több évtizede meghatározó piaci törvényének megfelelő szabályok szülessenek az európai országokban, illetve nemzetközi szinten is. A brit és amerikai fennhatóság alatt álló német területeken 1947-ben lépett életbe az 56. sz. törvény, amely érdemben is fellépett a gazdasági koncentrációkkal szemben, megtiltva minden létező és új kartellt. Ezzel szemben a francia megszállás alatt levő német területeken ugyanekkor hatályba lépett 96. sz. rendelet a megengedőbb francia hozzáállást tükrözve engedélyezési eljárást vezetett be a kartellekre nézve.²⁰ Érdekes-ség, hogy a Német Ipar Szövetségi Egyesülete (Bundesverband der Deutschen Industrie) a kezdetektől a megszállói elnyomás jelének tekintette a szigorúan versenysemleges versenyjogi szabályozást – a nemzeti érületnek nyilván nem tett jót, hogy az

¹⁸ MÖSCHEL: 2001. 4. p.

¹⁹ A kartellek legalizálását nagyban segítette a Birodalmi Törvényszék 1897. február 4-i ítélete, amely a kartellszerződéseket alapvetően az iparüzési szabadságot nem sértő, jogszerű megállapodásnak vélte.

²⁰ WEGMANN: 2008. 42. p.

amerikai háborús propaganda a német nagyvállalkozók, a kartellek és a nácik közé gyakorlatilag egyenlőségjelet húzott. Ezzel is magyarázható, hogy mind e korai szabályokat, mind később az NSZK törvényhozása által elfogadott német versenytörvényt jelentős ellenérzéssel fogadták.

A német kormány 1952-es versenytörvény-javaslatát jelentősen támaszkodott a freiburgi ordoliberalis kör munkájára. A kartellek kapcsán a tilalmi elv kodifikálása az ő sikerüket jelezte. A javaslat az erőfölény kapcsán viszont csak a visszaélést rendelte tiltani, a piaci hatalomhoz vezető összefonódásokat engedélyezési eljárás alá vetette volna. A freiburgi iskola kétségkívül kudarcként élte meg, amikor a Bundestag megvétőzte a törvény fúziós fejezetét, így az 1957. július 27-én elfogadott GWB 1958. január 1-től két pillérre támaszkodva lépett életbe.²¹ A neoliberaisok által szintén fontosnak tartott erős, gazdasági és politikai érdekektől független versenyhatóság elképzelése viszont a *Bundeskartellamt* felállításával megvalósult.

A Montánunió versenyjogi szabályainak megszövegezésében, 1950 során a harvardi Bowie professzornak kulcsszerep jutott. A végül is 65. számot kapó cikk a német javaslattal megegyezően lehetőséget adott a kartelltilalom alóli kivételre, de azt igyekezett szigorú feltételekhez kötni. Azt is lehet mondani, hogy az ESZAK Szerződés jobban tükrözte a német ordoliberalis iskola nézeteit, mint a német versenytörvény. A fúziós jog szabályait tartalmazó 66. cikk szintén a szigorú amerikai antitröszt vonalat képviselte: azok a fúziók voltak megengedhetők, amelyek a versenyt nem korlátozták.

A végül is kudarcba fulladt Európai Politikai Közösséget megalapítani szándékozó szerződés előkészítésekor született dokumentumok már tartalmazták azokat a verseny-szabályokat, amelyek a későbbi Európai Gazdasági Közösség versenyjogi fejezetében végül helyet kaptak. E tervet kidolgozására nagy hatással voltak a német szövetségi gazdasági minisztérium mellett működő Tudományos Tanács ordoliberalis szakértői. A Római Szerződés szövegének véglegesítését hátráltatta a tagállamok eltérő gazdaságpolitikai irányultsága. A francia delegáció álláspontja a Spaak Jelentést 1956-ban azért ítélte el, mert az a létrehozandó közös piacon túl nagy teret engedett volna a szabad versenyfolyamatoknak. A franciák ezzel szemben megnyugtatóbbnak tartották volna az állam gazdasági kulcsszerepének fenntartását. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a diszkriminációtilomnak, amelyet az erőfölénnyel nem rendelkező vállalkozások esetében is be kívántak vezetni. A német ordoliberalis vonal ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a diszkrimináció csak erőfölényes vállalkozásnál okozhat problémát, a különbségtétel általános tiltása lényegében a legfontosabb versenykezelési intézkedések elé gördített volna akadályt. Az ordoliberalis megközelítés sikerét jelentette, hogy az állam szuverén aktsait is a versenyszabályok körébe vonták – a monopólium és állami támogatások szigorú korlátok közé szorítását célzó normák azonban sokáig papíron maradtak. Kudarcként volt viszont értékelhető, hogy több évtizedig sem sikerült tető alá hozni a fúziók versenyjogi alapú ellenőrzését. 1989-ig kellett várni a koncentrációk ellenőrzéséről szóló tanácsi rendeletre; ez végül is megfelelt az ordoliberalis elvárásoknak, amennyiben csak gazdasági, azon belül is versenyszempontokat engedett érvényesülni a vállalkozások közötti összefonódások értékelésekor.

---

²¹ A – miniszteri vétó intézményét is tartalmazó – fúziós szabályokat az 1973-as 2. GWB novella illesztette a versenyjogi szabályozásba – még ezzel is évekkel megelőzve az európai szabályozást.

A kereslet és kínálat törvényein túl: az ordoliberalis iskola keresztény-szociális (emberi) oldala

Az ordoliberalis iskola nem isteníttette a versenyt. Azt a gazdaság legjobb hajtóerejének tartotta, ami a legtöbbet hozza ki a köz javára az egyes piaci szereplőkből. Tisztában voltak a verseny „embertelen” arcával is: a verseny demoralizálhat, idegtépő, pusztító is lehet. Az ordoliberalis gondolkodással szimpatizáló magyar szerzők közül Martonyi János utal a freiburgi hagyomány értékalapúságának fontosságára: „A kapitalizmus, vagy ha úgy tetszik, a piacgazdaság folyamatosan változik. Nincsenek örök, állandó válaszok. Vannak azonban állandó értékek. Ezek mindenekelőtt a szabadság és a szolidaritás [...]”. Hozzáteszi, hogy az értékekből következnek a célok, amelyek jelen esetben a cselekvési szabadság biztosítását jelentik.²²

Erre a második világháborút követő irányzatra jellemző volt a keresztény tanítás értékeire épülő társadalmi felelősségvállalás is. A freiburgi iskola közgazdász alapítójának, *Eucken*nek egy korai, két másik kollegával írott tanulmánya, amelyben a második világháború után feléptendő új gazdasági rendről elmélkedik, első helyen a Biblia tanítását emeli ki. A kereszténység ugyan nem ad mindenre kiterjedő válaszokat az ideális gazdasági rend kérdéseire, azonban olyan értékeket hirdet, amelyeket alapelvi szinten a gazdaság megszervezésekor is érvényesíteni kell. El tudunk képzelni egy mai, „befutott” közgazdász szájából hasonló mondatokat? Lehet-e a mai szekularizált világban sikerrel ehhez hasonló közgazdasági nézeteket meghirdetni? A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a neoliberaisok radikálisabb ágához sorolható Hayeknél nem jelennek meg ilyen súllyal e gondolatok: szerinte a társadalmi igazságosság a spontán piaci rendben nem értelmezhető üres fogalom.²³

A neoliberais gazdaságpolitika keresztény tanításba ültetése különösen *Röpke* munkásságában figyelhető meg. 1958-ban jelent meg először tanulmányunk ezen fejezetcímében használt könyve, a „*Jenseits von Angebot und Nachfrage*”, itt foglalta össze kiteljesedett gazdaságképeének emberi, szociális oldalát. E művében is élesen szembehelezkedik a második világháború után felerősödött szocialista eszmével. Véleménye szerint a piacgazdaság az egyetlen olyan rend, amely az ember szabadságával, a szabadságot biztosító állami és társadalmi renddel és a jog uralmával összhangban áll.

A piacgazdaságról is azt véli, hogy az „nem minden”.²⁴ Annak is magasabb rendű általános rendbe kell beágyazódnia, amely nem alapulhat csak a szabad árakon és a versenyen. A piacgazdaság olyan gazdasági rend, amelynek egyfajta társadalmi és erkölcsi rend felel meg. Csak a jó értelemben vett polgári társadalomban virágozhat. A piac ott tud optimális eredményeket garantálni, ahol megvan az egyéni törekvés, a bátorság, a felelősségvállalás, a tulajdonban gyökerező függetlenség, a takarékoskodás, a jövőről való gondoskodás. Szükséges az is, hogy az egyén megfelelően kapcsolódjon a családhoz, a közösségekhez és a természethez.²⁵ Az európai kultúra válságának elsődleges oka vallási jellegű, a *homo religius* Isten képét figyelembe nem véve alakította maga körül a világot. A piacgazdaságot alapvetően két jelenségtől félti: az egyik a tömeg, a másik a koncentráció. Ez a kettő fojtja meg ugyanis a legjobban az egyéni felelősséget és az önálló gondoskodást. A tömegcivilizáció lényege, hogy a tradicionális társadalmi

²² MARTONYI: 1996. 15. p.

²³ HAYEK, F. A.: 1995.

²⁴ RÖPKE: 1996. 19. p.

²⁵ RÖPKE: 1996. 19. p. 41. p.

kötelékek felbomlanak, a család szerepe visszaesik, az egyéniségekből a tömegben feloldódó egyedek lesznek.²⁶

Felhívja a figyelmet arra, hogy ökonomizmus, a materializmus és az utilitarizmus egyesült, és ez a termelékenység, az anyagi terjeszkedés és az életszínvonal kultuszához vezet. Az ökonomizmussal az a probléma, hogy a koncentrált termelésből fakadó anyagi nyereséget nem állítja szembe az ezzel járó nem anyagi veszteségekkel²⁷. A materializmus arra buzdít, hogy életünk célját anyagi javak megszerzésében találjuk meg. Az ehhez hasonlatos utilitarizmus a hasznosságot tartja az értékek mértékének. Az ember méltóságát sok ezer évig a gondolkodásból eredeztették. Korunk igazi véleménye egészen más: a méltóságot az életszínvonal adja. Aki ennek a kultusznak a megszállottja, az testi és lelki romlást hozó versenyre kel az életszínvonal és az azt biztosító jövedelem érdekében anélkül, hogy megengedné a célba érést. A tiszta üzleti élet józan világának is erkölcsi tartalékokból kell merítenie, azokkal áll vagy bukik. A piac, a verseny, a kínálat és kereslet játéka nem termelik az említett erkölcsi tartalékokat. Föltételezik és elhasználják őket. A piacon túli területekről kell jönniük, és a közgazdaságtan semmilyen tankönyve nem helyettesíti azokat.²⁸

A verseny behatárolásának és mérséklésének döntő módját azokban az erkölcsi erőkhöz kell keresni, amelyeknek a piac résztvevőiben elevenen kell élniük. Ez az az igazi ellensúly, nem pedig a különböző érdekcsoportok közötti ellensúlyok, amelyben a verseny és monopolisztikus elfajulás ellenszerét kell keresni. A társadalomnak teljesítmény alapon hierarchikusan tagoltnak kell lennie. A csúcson álló „természetes nemesesség” feladata, hogy bizonyos megváltoztathatatlan normákért és értékekért felelősséget érezzen. Példaadó és lassan erős élet, lemondásokkal teli, közösségért végzett munka, jellemesség, alsóbb ösztönök állandó fékezése, ítélőképesség, makulátlan magánélet, a jogért és igazságért való bátor kiállás, magas szintű példaadás jellemzi Röpke szerint a társadalom e szűk rétegét. A jómódú ember kötelessége a piac által nyitva hagyott részeket betölteni, mint például a művészet pártolása. Olyan javakról van szó, amelyekre nem terjednek ki a kereslet és kínálat törvényei. E területeket ugyan az államnak is át lehetne engedni, de ezzel a társadalom szabadsága kerülne veszélybe.²⁹

Az egyház szociális tanítását kifejtő enciklikák közül Röpke méltatta a *Quadragesimo Anno* kezdetű, 1931. május 15-én kelt pápai körlevelet. E körlevél értékei közül kiemeli, hogy különbséget tesz a piacgazdaság elve és annak torzulásai között.³⁰ A körlevél élesen szétválasztja a tulajdon egyéni és társadalmi funkcióját, figyelmeztetve arra, hogy az első túlzásba vitele individualizmushoz, a második kollektívizmushoz vezet. Az enciklika zárógondolatát felidézve óv Röpke az „egyenlődsdi” veszélyétől: „Nem tiltható meg azok jólétének emelése, akik a termelésben becsületes és tisztességes módon részt vesznek. Méltó és igazságos, hogy az, aki az általános jólét emeléséből kiveszi a részét, a megnövekedett javakból részesedjék, és nagyobb jólétbe kerüljön.”

²⁶ RÖPKE: 1996. 19. p. 99–104. p.

²⁷ Schumpetert említve példaként.

²⁸ RÖPKE: 1996. 150–160. p. (ismerteti J. Horváth Tamás)

²⁹ RÖPKE: 1996. 161–163. p. (ismerteti J. Horváth Tamás)

³⁰ RÖPKE: 1996. 175–178. p. (a Schweizer Rundschau-ban 1945-ben megjelent rövid írását ismerteti J. Horváth Tamás)

Záró gondolatok

Szándékunk szerint e tanulmány alapvetően ismertető célzattal született, ennek ellenére elkerülhetetlennek tűnik néhány olyan ordoliberalis gondolat kiemelése, amely máig ható üzenettel bír. A bemutatott német gondolkodók egyik jelentős tétele volt, hogy társadalmi, gazdasági és erkölcsi rend egymástól el nem választhatók, szorosan tételezik egymást. Adódik a kérdés: vajon nincs-e összefüggés a nyolcvanas évektől fokozatosan kiépített magyar piacgazdaság fogyatékoságai és a magyar társadalom mindenkori lelki állapota között? Vajon maradt-e elegendő emlékezet és tartás a magyarokban a lélekölő kommunizmus négy évtizedét követően, amelyre jól működő piacgazdaságot lehetett építeni? Voltak-e tartással rendelkező vállalkozóink, akik saját jólétükön kívül a közjóért is önzetlenül cselekedtek volna? Volt-e igazi tulajdon, igazi szabadság, adva voltak-e a valódi önmegvalósítás, piacralépés keretfeltételei? Nem nehezedik-e az új arculatú állam hasonló súllyal, igaz más eszközökkel a gazdasági életre, mint az államszocializmusban? Hogyan lehet a szabadság gondolatát képviselni, amikor nem magunktól, sokszor nem is családunktól, vagy közvetlen környezetunktől, hanem az államtól várjuk gondjainkra a gyógyírt?

Most már látjuk, hogy húsz év sem elegendő ahhoz, hogy a társadalom tartósan felfrissüljön, hogy többségbe kerüljenek azok, akik számára fontos a tulajdon, az erkölcsi leg is meghatározott rendben érvényesülő szabadság, az igazi polgári élet. Hogyan is várhatnánk, hogy ezen az örök értékek stabil alapját nélkülöző ingtag talajon törjön a magasba a piacgazdaság építménye? Fontos azonban világosan látni: azért, mert a társadalmi-erkölcsi előfeltételek instabilitása miatt a piacgazdaság bizonyos intézményei torzultan működnek, attól azok még nem elvetendő, kidobandók. Össze kell érnie a jogalkotók által megalkotott keretszabályoknak és a társadalmi, erkölcsi rendnek. Törvényt lehet hozni a tisztességes és szabad verseny védelméről néhány hónap alatt. Hogy a gazdasági verseny szereplőinek többsége alapvetően tisztességes, a szabadságot értékét tiszteletben tartó vállalkozásokká váljon és a társadalom is megértse a verseny fontosságát, hosszabb időnek kell eltelnie. Nagy a tudósok, közvélemény-formálók és politikusok felelőssége abban, hogy megtisztítsák a ráakódott szennytől az igaz értékkel bíró intézményeinket, nehogy a megfeketedett ezüstkészlet is a szemétdombon végezze.

Felhasznált irodalom

- CSABA László: *Életképes modell-e a szociális piacgazdaság?* Távlatok. 2008/80.
 GOLDSCHMIDT, Nils – WOHLGEMUTH, Michael (szerk.): *Grundtexte zur Freiburger Tradition der Ordnungsökonomie*. Mohr Siebeck. 2008, Tübingen.
 EUCKEN, Walter: *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*. 4. kiadás. Tübingen Eucken.
 HAYEK, F. A.: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1995.
 RÖPKE, Wilhelm: *Civitas Humana*. Kráter Műhely Egyesület. 1996. (J. Horváth Tamás fordításában és előszavával)
 MARTONYI János: *Szociális piacgazdaság*. in: Európai Utas. 1996, 15. p. A Konrad Adenauer Alapítvány rendezésében Budapesten tartott Erhard-émlékezésen elhangzott előadás.
 SCHUMPETER, Joseph Alois: *Capitalism, Socialism, Democracy*. New York, 1942.

Miléne, WEGMANN: *Der Einfluss des Neoliberalismus auf das Europäische Wettbewerbsrecht 1946–1965*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2008.

MÖSCHEL, Weinhard: *The proper scope of government viewed from an ordoliberal perspective: the example of competition policy, 2001.*, Journal of Institutional and Theoretical Economics, JITE 157 (2001)

RÖPKE, Wilhelm: *Die Lehre von der Wirtschaft*. 8. kiadás. 1958

TIHAMÉR TÓTH

THE MESSAGE FROM THE PAST: THE ORDOLIBERAL SCHOOL OF COMPETITION POLICY

(Summary)

This article serves two objectives: to give an overview about the Freiburg-born „Ordo-liberalism”, a theory of economic thought which inspired the politicians of the German post world war „Wirtschaftswunder” and also to emphasize some lessons which could still be used in our present globalized economy.

The paper deals with the most important scholars of this partly neoliberal, partly Christian economic and social philosophy, like Eucken, Böhm and Röpke and outlines its implications for competition policy in Germany and the European Communities.

Ordoliberalism positioned itself as a „third way” between laissez-faire liberalism of the XIX. Century and the centrally planned socialism. It emphasized the basic value of personal and economic freedom as the basis of a well functioning market economy. Market power was seen as the evil: the state should do its best to avoid the creation of such quasi monopolies or at least to set up special rules for their market behaviour. Competition was seen not simply as a tool or an incentive to achieve positive market outcomes but as a value, an instrument to eliminate or deprive market power (Entmachtungsinstrument).

Most representatives of the school agreed with the social teaching of the Catholic Church at that time. They realized that market economies do not necessarily create a moral order, quite the contrary: moral order is a prerequisite of socially sensitive market economies. Despite that, ordoliberal economists and lawyers were not fans of the that welfare type of state which we have today. They predicted that excessive state responsibilities require excessive budget which will involve the limitation of private entrepreneurial freedom. The state should play only a limited role, to provide the framework in which individuals and companies can fulfil their social functions as well.